

УДК 821.133.1-2“188”В.Гюго.03=161.21.Франко

ІВАН ФРАНКО: ПЕРЕКЛАД ДРАМИ ВІКТОРА ГЮГО «ТОРКВЕМАДА» (1882)

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Переклад драми В. Гюго «Торквемада» – єдиний переклад драматургійного твору французької літератури у літературній спадщині І. Франка. Задум українського письменника ознайомити вітчизняного читача з останньою драмою В. Гюго реалізувався лише у Франковому перекладі окремих фрагментів драми, опублікованих у 1901 і 1905 роках на сторінках «ЛНВ». Невдалою була спроба залучити до перекладу цієї драми Лесю Українку. Повний текст драми В. Гюго український читач прочитав лише 1977 року завдяки перекладові Бориса Тена.

Ключові слова: В. Гюго, «Торквемада», переклад, І. Франко, фрагменти драми, Борис Тен.

Перекладацькі зацікавлення Івана Франка стосовно французької літератури сягали поезії, прози, драматургії, окремих літературознавчих та історичних праць французьких науковців. Якщо перекладання поезії зайняло вагоме місце у роботі І. Франка – тлумача французької літератури, щодо драматургії говоримо лише про драму В. Гюго «Торквемада» (1882)¹, уривки з якої, із невеликим описом місця дії, були опубліковані у 12 томі зібрання творів І. Франка у 50-ти томах під назвою «Із драми “Торквемада” [2].

У коментарях до 12 тому [5] зазначено, що І. Франко вперше надрукував уривки з першого акту драми В. Гюго у книзі 5 «ЛНВ» за 1901 (с. 228–236). Другий акт було надруковано через чотири роки у томі 32, числі І того ж журналу (с. 171–181). Щодо першої публікації, вона була перекладом вступної ремарки та шостої і сьомої сцен першого акту. Публікація 1905 року – це повний переклад другого акту драми. Коментатори рукописної спадщини І. Франка вважають, що рукопис цього перекладу датується 90-ми роками [5, с. 710].

Дія драми «Торквемада» відбувається в Каталонії 1482 року. Уривок з першого акту драми – це дискусія монаха (Торквемади) з єпископом, який карає монаха за надто строгий осуд людства, вимагає, щоб той змінив свій гнів («Я дивлюся з жахом на ті полегкості. Огонь пекельний жхитить, росте в тій мірі, як маліє Огонь постів») [2, с. 307].

Що ж до другого акту, тут маємо зустріч святого Франциска Паолонського з Торквемадою, старим ченцем із палицею в руці. Ведеться розмова про два глобуси – один,

© Кравець Ярема, 2012

¹ В українських енциклопедичних виданнях читаємо: «Торквемада Томас (бл. 1420–16. IX.1498) – керівник іспанської інквізиції в кінці XV ст., домініканський монах. Відзначався винятковою жорстокістю. Домігся 1492 року вигнання з Іспанії євреїв» [16, с. 408].

де «зображено весь світ», а другий – «останок всеї долі. І всіх катастроф, і всього упадку» (череп, труп'яча голова).

А далі – поява Стрільця, папи Олександра VI Борджія, який галасом ловів і своїм гаслом – «Понад усе – зазнати щастя»: «Та майте ж трошки глузду! Користуйтеся часом. Адже ж по смерті Нема нічого, то хоч жиймо добре. <...>». І далі: «Так, весь світ для мене – овоч, і я з'ім його. Поки живу, спішуся быть щасливим. А як умру, той так втечу від нього» викликав сум'яття у Франциска Паолонського.

Франциск а Paolo (до Торквемади): «Хто сей бандит?»

Торквемада: «Мій отче, се ж сам папа» [2, с. 324]¹.

Перекладові уривків драми «Торквемада» передувало досить таки тривале листування І. Франка із його кореспондентами.

Уперше згадка про драму В. Гюго прозвучала у листі І. Франка до Федора Вовка у листопаді 1894 року, в якому автор листа ділився зі своїми планами щодо заповнення рубрики «Із чужих квітників» у журналі «Житє і слово». Згадував французькі тексти деяких добірок В. Гюго та Ж. Рішпена, просив Ф. Вовка знайти «дешевеньке видання *Беранже*», а також вірші Ш. Бодлера. А далі запитував: «Чи не стоїло б перевести з Віктора Гюго драму “Торквемада”?» [10, т. 50, с. 527]. Уже через короткий час у листі до М. Драгоманова від 1 січня 1895 року, розповідаючи своєму адресатові про завершення нової книжечки «Житє і слова» та планування другої, І. Франко писав: «Чи панна Леся не мала б охоту взяти на себе труд перекласти “Торквемаду” Віктора Гюго? Я дуже бажав би напечатати сю драму по нашому і думаю, що кращого переводчика не найду. А праця, здається, була б і любя, хоч, звісно, не легка» [10, т. 50, с. 9].

У кінці того ж місяця, певно, не одержавши відповіді від М. Драгоманова, І. Франко завершував лист від 25 січня 1895 року такими словами: «*Чи Ви згадували їй* (Лесі Українці. – прим. Я. К.) про мій проект перекласти «Торквемаду» Віктора Гюго? Я дуже був би цікавий, як вона віднесеться до сього проекту» [10, т. 50, с. 18].

Задум побачити переклад «Торквемади» не полишає І. Франка: «Жду-жду та й не дождуся від Вас посилки французьких книжок. А дуже мені б їх треба, бо хотілось би взятися самому і позасаджувати других за переклади. Пригадую особливо “Торквемаду” і Рішпенів “Chants des gueux!” (з листа до Ф. К. Вовка від 1 лютого 1895 року) [10, т. 50, с. 21]; «Сьогодні пишу д. Вовку про “Торквемаду” і інші книжки, на котрі я давно вислав йому гроші» (з листа до М. П. Драгоманова від 1 лютого 1895 року) [10, т. 50, с. 23]; «Вельмишановний добродію! Книжки (Рішпена, Беранже і «Торквемаду») одержав. Спасибі Вам!» (з листа до Ф. К. Вовка від 20 лютого 1895 р.) [25, с. 23]. Вже

¹ В уривку, який переклав І. Франко, йшлося про Родріго Борджія, званого в історії Церкви як папа Олександр VI. «Цей папа не давав доброго прикладу своїм життям, бо любив вигоди і розкоші. За це його і цілу родину зненавидів народ і духовенство. Проти папи відважно виступив священик Єронім Савонарола, якого спалили як еретика» читаємо у виданні «Календар “Місіонаря” 2004. Релігійний записник [7, с. 303]. Окремі питання, пов'язані із роботою І. Франка над перекладом «Торквемади», трактував В. Матвішин на с. 65–67 монографії «Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст.» (Львів, 1989).

наступного дня І. Франко надіслав листа М. П. Драгоманову, сповіщаючи, що «*дістав французький текст “Торквемади” Віктора Гюго*» і далі додав: «*Запитую ще раз, чи добродійка Леся схоче взятися до його перекладу? Мені дуже б хотілося подати його на чолі третього річника “Ж. і сл.”, бо до того часу він, певно, не буде готовий. Звісно, бажалось би мати переклад віршовий і по змозі римований, як у оригіналі*» [10, т. 50, с. 27].

Лютневий лист І. Франка до М. П. Драгоманова був останнім листом, в якому йшлося про переклад драми «Торквемада». Більше І. Франко цієї теми в листах до згаданого адресата не торкався. В одному з останніх листів до М. П. Драгоманова від 18 травня 1895 року нарікав на труднощі із виданням «Життя і слова» («Більше жаль буде, коли з кінцем сього року прийдеться покинути видання “Ж. і сл.”, а воно дуже на се заноситься, бо видавати довше – значить влізти в не виплатні довги» [10, т. 50, с. 44]; «Жаль, що фінансово “Ж. і сл.” стоїть так лихо, що я й не знаю, як зможу видержати третій рік» (3 листа до К. К. Попович від 12 вересня 1895 року) [10, т. 50, с. 55–56]; «Не знаю, чи одержали Ви V кн. “Життя і слова”? Кн. VI ще й досі не вийшла – вже буде остання, бо далі видавати “Життя і слово” – несила моя» (3 листа до Л. М. Драгоманової від 7 січня 1896 року) [10, т. 50, с. 67].

До питання про драму «Торквемада» І. Франко ще раз звернувся у листі від 18 січня 1909 року до редактора видавництва «Herders Konversations lexicon» розповідаючи про своє життя і діяльність: «*В тому самому журналі (“Літературно-науковий вісник”. – прим. Я. К.) подав я також переклади низки віршів К. Ф. Майєра, Віктора Гюго (між ними перший монолог і третій акт “Торквемади”)...*» [10, т. 50, с. 365].

Великі надії І. Франко покладав на те, що за переклад «Торквемади» візьметься Леся Українка. У листах до Олени Пчілки цікавився здоров'ям двадцятирічної поетеси, бажаючи їй швидкого видужання з надією «якнайшвидше бачити нові її праці, особливо обіцяні <...> для “Бібліотеки” переклади з Віктора Гюго» (3 листа до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 року) [10, т. 49, с. 299]. Нетерпляче І. Франко чекав від неї нових перекладів з В. Гюго особливо через те, що, як писав у наступному листі до Олени Пчілки, «закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками». На другу книжку І. Франко хотів «набрати вибір з Віктора Гюго» (3 листа до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року) [10, т. 49, с. 310], запрошуючи до цього видання і Леся Українку, яка вже мала переклад «Бідних людей», а також могла б «перекласти ще дещо з «*Légendes des siècles*» [10, т. 49, с. 310]. Про свої сподівання на співробітництво Лесі Українки писав і А. Кримському двома днями пізніше: «На другий томик антології у нас є приладжено дещо з Віктора Гюго, і я надіюся на співробітництво при сьому томику Лесі Українки» (3 листа до А. Ю. Кримського від 29 листопада 1891 року) [10, т. 49, с. 312].

Леся Українка на пропозицію І. Франка перекладати драму В. Гюго «Торквемада» не пристала. У чому причина відмови від такої пропозиції? У листі до І. Франка від 2 травня 1892 року поетеса писала: «Щодо В. Гюго, то я останніми часами ще нічого не перекладала – багато було роботи іншої, а до того ж, з мене й робітниця така, що сьогодні біжить, а завтра лежить. Проте маю на меті багато перекладати» [10, т. 49, с. 133].

Та ось у її ж листі до І. Франка, надісланому із Софії 2 березня 1895 року, читаємо: «...я, наперекір натурі всіх поетів, дуже обачна і через те попрошу Вас перше прислати мені, коли можна, “Торквемаду” (будьте певні, що я Вам його “не зажилю”), бо я щось забула, як він мені здавався, коли я його читала, нехай я побачу, який він і чи втну я перекласти його. Певна річ, що коли б я взялась перекладати його, звичайно, віршами, інакше се б значило зложити зброю долі перед В. Гюго та ще й після того, як уже було пробувано свої сили на ньому. Може бути, що я одважусь на сей переклад, тільки не буду займатись ним у Софії, а хіба дома, бо тут у мене багато роботи...» [8, т. 10, с. 287].

У коментарях до листів Лесі Українки, зокрема до листа цитованого вище йдеться: «Іван Франко запропонував Лесі Українці перекласти драму В. Гюго “Торквемада”. Поетеса згодилась, але здійснити переклад тоді не змогла» [8, т. 10, с. 495].

1895 рік склався важким для Лесі Українки: хворів М. Драгоманов, захворіла на запалення легенів Лесина дячина, а далі несподівано від розриву аорти 8 червня М. Драгоманов помер. Леся Українка готувала переклад «Житє Христове», з Софії поетеса повернула до Колодяжного і звідти в листі до Ольги Франко від 15 жовтня 1895 року писала: «...Я, як буду в Києві (може хутко), попробую перекладати “Торквемаду” для нього» [8, т. 10, с. 327].

Деяку ясність може внести лист до І. Франка, який поетеса надіслала із Ялти 19 грудня 1897 року. Скрушно відгукуючись про «скасування “Життя і слова” (зникло поле для моєї праці)», дякувала за запрошення до роботи у «ЛНВ», обіцяючи «взятися до тієї роботи так завзято, як тільки, дозволить мені моє зрадливе здоров'я: **Для початку посилаю вірші...**» (виокремлення шрифту наше. – Я. К.) [8, т. 10, с. 412].

Та навесні 1898 року Леся Українка переклала першу сцену з «Макбета», задумала переклад «шматка» «Манфреда або Каїна» (переклад розпочала 18 квітня), але до вересня 1899 він ще не був готовий; із М. Славинським «уложили план ще третьої книжки перекладів з Гейне»; захопилася творчістю М. Метерлінка, переклавши його одноактну драму «L'intruse». У листі від 30 травня 1900 року до В. М. Гнатюка писала: «Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка русько-українська познайомилась би з сим новітнім драматургом в його найкращих творах, а до того ж в українськiм перекладі» [8, т. 11, с. 180–181].

Про «Торквемаду» у своїх листах 1901–1903 років до І. Франка Леся Українка не згадувала, пропонуючи інші свої твори для «Вісника». У листі до М. І. Павлика від 3 липня 1901 року писала, що думала з Чернівців приїхати 10 липня до Львова, «щоб там захопити Франка для деяких своїх справ» [8, т. 11, с. 245]. Готувала для «Вісника» розправу про драму – «ще не перекладена, але таки буде перекладена». Вже у липні 1903 року розпочала роботу над перекладами оповідань І. Франка російською мовою на замовлення видавничої фірми в Ростові-на-Дону, а також мала замовлення цього ж видавництва на переклад оповідань та новел Василя Стефаника і Ольги Кобилянської.

Остаточною крапкою у цій історії можна вважати, очевидно, коротку репліку Лесі Українки із її листа до І. Франка із Тбілісі 28 листопада 1904 року: «Посилаю Вам до “Вісника” два віршики <...>. Згодом пришлю дещо більше, бо воно й готове є, та біда – переписати не зберусь. От і се вже п. Квітка, спасибі йому, призволив переписати <...>. Правда, якось час так розбитий, то роботою, то планами, що раз річ уже написана, якось

про неї не думається, щоб її до ума довести та послати межі люди, а зараз хочеться до чогось нового взятись. Зрештою, Ви давно знаєте, що я **ледарка** (виокремлення шрифтом наше. – Я. К.), то що вже маю казати?» [8, т. 12, с. 122].

Драма «Торквемада» своїм сюжетом і сценічною колізією безперечно не лежала в полі перекладацьких інтересів Лесі Українки, яка віддавала перевагу глибоко філософським і психологічним творам світової драматургії, опрацьовуючи подібні сюжети. За винятком «Лісової пісні» із великою кількістю казкових дійових осіб, драматургічні твори української поетеси – це переважно діалоги носіїв протилежних поглядів, які у дискусійно-полемічній площині захищають позиції авторки. Двірцеві інтриги в іспанському королівстві, протистояння різних властолюбних сил, плетиво майстерно задуманих Маркізом інтриг (образ, який навіть перегукується із образом Ріголетто із драми В. Гюго «Король забавляється»¹), драматизм окремих сцен не привабили Лесю Українку. Навіть романтична історія дона Санчо і доньї Роси з її несподівано трагічною розв'язкою, а надто колоритна і страшна у своїй невблаганній послідовності постать Торквемади, який, заповнений своїм фанатизмом, не здатен дотриматися клятви даної своїм рятівникам («Мене відтак Спасли ви, діти, – й я, клянусь, віддячу вам!»), вважаючи своїм обов'язком «від землі до неба Спасенний розпалити пожар», «святим огнем світ» рятувати, навіть ця глибоко насичена драматизмом і трагізмом постать Торквемади не привернули увагу поетеси.

Цікаві роз'яснення щодо перекладацької діяльності Лесі Українки знаходимо в монографії І. Журавської «Леся Українка та зарубіжні літератури» (К., 1963): «Хоч Леся Українка надавала величезного значення драматичному жанру у мистецтві і сама була видатним драматургом, в її перекладацькій спадщині переклади драматичних творів займають не таке вже велике місце» [4, с. 211].

Літературознавець згадувала переклади, які зробила Леся Українка із драматургічної творчості Г. Гауптмана, М. Метерлінка, В. Шекспіра та Дж. Г. Байрона. Окрім того, І. Журавська нагадувала, що при виборі об'єкту перекладу Леся Українка, звичайно, «керувалася і художньою вартістю, і ідейним спрямуванням оригіналу», але «не можна не брати до уваги її власних симпатій, певної спорідненості творчої індивідуальності з обраним письменником. Власне тому таке велике місце в її перекладацькій роботі зайняв Генріх Гейне» [4, с. 187]. Авторка «Лісової пісні» переклала велику кількість поетичних текстів свого німецького колеги, розпочавши друкувати ці переклади ще 1889 року, не полишаючи цієї роботи ще навіть 1903 року, коли готувалася до видання друга збірка перекладів з Г. Гейне, скомпонована разом зі М. Славинським. Не полишав її Г. Гейне у кінці 1904 року, коли-то Леся Українка обдумувала «*видати в Росії наші* (разом із М. Славинським. – прим. Я. К.) *переклади з Гейне*» [4, с. 190].

Втративши надію одержати від Лесі Українки переклад «Торквемади», І. Франко сам взявся за переклад окремих частин драми В. Гюго, вже 1901 року, надрукувавши у «ЛНВ» уривки з першого акту, відмовився від первинного задуму дати повний переклад твору. До перекладу «Торквемади» І. Франко прийшов уже зрілим драматургом, здобувши успіх із «Украденим щастям». «Її успіх, – зізнавався письменник у листі до А. Ю. Кримського

¹ Порівняймо: «Знов маску надягай, акторе працювятий, Байдужий до ганьби, зневаги і знущань, І знову з успіхом гидким на сцені стань».

від 26 серпня 1898 року, – спонукав мене писати дальші драми: “Рябину”, “Учителя”, “Кам’яну душу”, “Сон Святослава”, “Майстра Чирняка” і “Будку № 27”. А ще перед тим звірявся адресатові: «Щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма – моя стародавня страсть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а, будши студентом університету, виставив був навіть одну драму на аматорськiм спектаклі» [10, т. 50, с. 113].

Що ж привабило І. Франка у цій драмі В. Гюго, яку письменник надрукував у червні 1882 року, яка стала останньою драмою В. Гюго і викликала гнівне обурення у клерикально-католицьких колах та у заангажованій пресі, яка дотепно заявила, що цей твір В. Гюго є «одним із найнегідніших вчинків у його плідотворній кар’єрі віровідступника» [3, с. 198]. У драмі, дія якої відбувається в Іспанії XV ст., і яку багато хто оцінив як памфлет проти церкви, зіткнулися нелюдський фанатизм в особі головного інквізитора Торквемади, аморальність в особі папи Олександра Борджіа та байдужість до істинних злиднів людства (пустельник Франциск Паоланський).

Драма В. Гюго таки знайшла своє повне українське прочитання завдяки Борисові Тену, який 1977 року надрукував її у журналі «Всесвіт» [1].

Розповідаючи про задум створення цієї драми ще 1859 року, коли В. Гюго оголосив у першому томі поетичної збірки «Легенда віків» («*Légendes des siècles*») про скору появу драми «Торквемада», Дмитро Наливайко нагадав, що французький письменник приступив до неї лише 1869 року і завершив драму аж 1882 року. Вона стала останньою драмою французького письменника, яка суттєво відрізнялася сюжетними характеристиками від драм В. Гюго 20–30-х років.

Авторитетний літературознавець і критик Д. Наливайко у післямові до українського перекладу драми, надрукованої у журналі «Всесвіт» 1977 року, говорить про «осудження монархічного деспотизму й церковного фанатизму, розкриття їхньої антисоціальної і антигуманістичної сутності» [6, с. 110]. Мабуть, тут було ще й особливе зацікавлення І. Франка драмою В. Гюго, зумовлене динамікою розкриття характерів, зіштовхуванням протилежних світоглядів, а надто створенням колоритних і привабливих літературних образів, постатей головних персонажів драми. У драмі «Торквемада» весь В. Гюго із властивою для його творчості антитезою – протиставленням різних характерів і поглядів (діалог Франциска Паоланського і Торквемади), двірцевими інтригами, трикутником король (королева)–маркіз–претенденти на королівський трон (Дон Санчо, донья Роса).

Сам Франко-перекладач не залишив окремих суджень про цю драму; навіть у статті «Соті роковини вродження Віктора Гюго» знаходимо лише згадку про неї серед інших творів В. Гюго, які перерахував І. Франко, які опублікував французький письменник, повернувшись до Франції після майже двадцятирічного добровільного вигнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гюго В.* Торквемада (драма) [пер. Бориса Тена] / В. Гюго // «Всесвіт». – 1977. – № 12. – С. 69–108.
2. *Гюго В.* Із драми «Торквемада» [пер. І. Франка] / В. Гюго // Іван Франко. Збір. творів : у 50 т. Т. 12. – К., 1986. – С. 299–324.
3. *Евнина Е. М.* Віктор Гюго / Е. М. Евнина. – М., 1976.

4. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури / І. Журавська. – К., 1963.
5. Коментарі // Франко І. Збір. творів : у 50 т. Т. 12 / І. Франко. – К., 1986. – С. 697–720.
6. Наливайко Д. Остання драма Віктора Гюго / Д. Наливайко // «Всесвіт», 1977. – № 12. – С. 109–110.
7. Папа Олександр VI (1492–1503) // Календар «Місіонаря» 2004. Релігійний записник. – Львів, 2003. – С. 303.
8. Леся Українка. Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К., 1978.
9. УРЕС. – К., 1987. – Т. 3. – С. 408.
10. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2012

Прийнята до друку 20.04.2012

IVAN FRANKO: TRANSLATION OF V. HUGO'S «TORQUEMADA» (1882)

Yarema KRAVETS

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

Translation of V. Hugo's drama «Torquemada» is the only attempt of rendering a piece of drama from French literature in I. Franko's literary legacy. The Ukrainian writer's intention to familiarize the Ukrainian reader with V. Hugo's last drama was implemented in his translation of merely fragments of the drama, which were published in 1901 and 1905 on the pages of the *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. The venture to involve Lesia Ukrayinka in the translation of this drama appeared to be unsuccessful. The Ukrainian reader was able to get acquainted with a complete text of V. Hugo's drama no sooner than 1977 owing to Borys Ten's translation.

Key words: V. Hugo, «Torquemada», translation, I. Frnako, drama fragments, Borys Ten.

ИВАН ФРАНКО: ПЕРЕВОД ДРАМЫ ВИКТОРА ГЮГО «ТОРКВЕМАДА» (1882)

Ярема КРАВЭЦЬ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

Перевод драмы В. Гюго «Торквемада» – единственный перевод драматургического произведения французской литературы в литературном наследии И. Франко. Замысел украинского писателя познакомить отечественного читателя с последней драмой В. Гюго был реализован лишь в переводе отдельных фрагментов драмы, которые И. Франко напечатал 1901 и 1905 года на страницах «ЛНВ». Неудачным было желание И. Франко вызвать интерес к переводу этой драмы со стороны Леси Украинки. Полный текст драмы В. Гюго украинский читатель получил лишь 1977 г. благодаря переводу Бориса Тэна.

Ключевые слова: В. Гюго, «Торквемада», перевод, И. Франко, фрагменты драмы, Борис Тэн.